

SOCIOLOGIA DEZVOLTĂRII MODERNE ÎN VIZIUNEA LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

There is to be gathered from M. Kogălniceanu's thinking a theory on the modernization of the countries that were late in joining the spirit of modernity. Kogălniceanu's conception on society was organicist: the evolution from one social system to another was realized by consumation of all stages of social development and not by sudden leaps. The essential means for modernization was the intelectual and material improvement of the country.

The creation of modern Romanian civilization was to be realized through adaptation of modern European civilizations's goals to the needs and aspirations of the Romanian nation and represented the rationalization process of the social national life in agreement with the epoch's requirements.

For Kogălniceanu the fundamental solution to the process of Romanian modern civilization creation was given by the emancipation of the largest class in the XIXth century Romania — the peasantry — and the land reform. Establishment of the Romanian state on the essential values of the modern civilization — equal rights, freedom, emancipation — was closely linked to the land reform. For Kogălniceanu estate was the foundation of the Romanian state's modern development.

Mihail Kogălniceanu nu este un sociolog dacă îl judecăm după criteriile tradiționale. Cum astăzi sociologia este considerată a fi disciplina științifică despre procesele și modelele de interacțiune a individului cu grupul, formele de organizare a grupurilor sociale, raporturile dintre ele etc., opera lui Kogălniceanu oferă un câmp fertil de cercetare a ideilor sale din perspectiva sociologiei. Vom constata astfel perenitatea unor teze ale celui apreciat ca istoric, om de stat și îndrumător al culturii. El aduce printre primii în gândirea românească, o contribuție esențială la profilarea unui model teoretic de explicare a proceselor de edificare a civilizației moderne într-un cadru național.

Elemente de doctrină sociologică se găsesc în lucrările sale de teorie socială: *Dezrobirea țiganilor* (1844), *Dorințele partidei naționale în Moldova* (1848), *Sclăvie, vecinătate și boieresc* (1855), discursurile despre viața socială, cu deosebire cel intitulat *Îmbunătățirea soartei țăranilor* (1862).

Dimensiunea sociologică a gândirii și doctrinei kogălniciene este când explicită, când implicită, însă niciodată teoretizată. Realist și rațional, inclinat spre acțiuni concrete, M. Kogălniceanu nu a stăruit asupra analizei teoretice despre dezvoltarea istorică. El a pus accent mai ales pe acțiunea socială, și, prin acest fapt, este considerat ca aparținând tezaurului de gândire sociologică românească. Contribuțiile sale sociologice transpar din preocuparea constantă de a aborda unitar temele naționale și cele sociale, stăruind asupra necesității soluționării problemelor sociale ca element indisolubil al modernizării statului român.

Începînd cu corespondența și pînă la ultimul lui discurs academic (cel atît de cunoscut, din 1891, cu prilejul aniversării a 25 de ani de la crearea Academiei române), Kogălniceanu se infățișează ca un profund gînditor social cu intuiții sociologice remarcabile. Asemănător multor personalități din secolul trecut (Bălcescu, Eliade Rădulescu, T. Maiorescu, Eminescu, Hașdeu) nu dispunem de o scriere dătătoare de seamă pentru concepția sociologică a lui Kogălniceanu. Există la toți acești gînditori un liant puternic, problematica națională abordată și din unghiuri sociologice. Multiplele și dificilele probleme cu care se confrunta societatea românească au „presat” asupra gîndirii autohtone. Naționalul și socialul erau interdependente încît orice analiză sociologică integrează procese ce vizează naționalul.

1. Teze ale gîndirii sociale kogălnicene

Teza fundamentală a concepției sociologice a lui Kogălniceanu este aceea că, formele de viață socială depind de condițiile și particularitățile istorice ale fiecărei comunități naționale — ideea comună a unei anumite tendințe din gîndirea socială și filosofică europeană, cu deosebire cea germană.

Gînditorul nu era interesat de elaborarea unor teorii de maximă generalitate ci de căutarea mijloacelor necesare adevărării tezelor și ideilor la realitatea națională. Spre deosebire de mulți dintre contemporanii săi a preluat critic și în manieră personală ideile și concepțiile din alte culturi. Se delimitează de încercările de falsificare a adevărului istoric și social, formulînd exigențe pentru analistul vieții naționale.

Se remarcă la Kogălniceanu ideea raționalizării mijloacelor în raport cu scopuri precise. Nu insistăm aici asupra acestei teze, viziunea gînditorului român reieșind din întreaga descriere ce o întreprindem aici asupra operei sale. Ceea ce vrem să subliniem este racordarea permanentă a lui Kogălniceanu la europeneism, toată gîndirea sa fiind profund modernă, inspirată din doctrine ale timpului dar cu orientare către concret, realism și pragmatism.

În opera lui Kogălniceanu întîlnim elemente pentru o teorie a specificului național conceput în integralitatea sa : istorie, socială, politică, culturală, psihologică. Din opera lui se degajă o concepție cu privire la modalitățile sociale și culturale apte să dea răspuns multiplelor probleme puse de dezvoltarea noastră modernă. Una dintre acestea o reprezintă schimbarea mentalităților și a moravurilor, pe care o vedea realizabilă prin construirea unor așezăminte de cultură, prin diminuarea decalajului dintre cultura claselor dirigitoare și cea a claselor țărănești.

S-a spus despre Kogălniceanu că a introdus cel dintii în cercetarea românească istoria claselor sociale, a instituțiilor, a literaturii populare, a obiceiurilor, a religiei. Așadar o viziune complexă asupra istoriei concepută nu doar ca o simplă cronologie ci ca un proces amplu de desfășurare a unor forțe sociale pe o durată anume de timp.

Kogălniceanu a abordat realitatea socială din perspectiva acțiunii, a intervenției în organizarea și conducerea vieții sociale. Programele sale politice, sociale și culturale, discursurile parlamentare, activitatea legislativă și reformatoare precum și cea ca om de *stat* au dat expresie concretă unor idei, teze și concepții sociale, au reflectat elemente ale noului tip de conduită socială și politică, semnificativ pentru civilizația modernă ce se edifica în România. Realizarea în practica politică, juridică, instituțională și culturală a unor idei preluate din alte doctrine sociale, sau ca urmare a propriilor demersuri teoretice, se instituie în contribuția lui Kogălniceanu la analiza specificului și a acțiunii sociale.

Din gândirea lui Kogălniceanu se desprinde o adevărată teorie asupra modernizării în țările racordate, mai târziu, la spiritul de modernitate. Departe de a fi un occidental-centrist, dar fără să fie autohtonist retrograd. Kogălniceanu caută să observe fenomenele specifice unei evoluții antrenată în mersul civilizației ofensive, cu grija de a decela acele particularități ale afirmării națiunii române. În acest sens el considera că societatea cunoaște în evoluția ei schimbări continue. Sublinierea ideii de progres constituie o modalitate culturală de a demonstra caducitatea vechilor rânduiri în țările române și de a argumenta imperativul stringent al unor schimbări radicale necesare pentru înscrierea poporului român pe calea civilizației moderne. „Progresul este legea omenirii și orice s-ar face, țara nu poate merge înapoi” afirma răspicat marele om politic în unul din discursurile sale, fără a exacerba caracterul linear al progresului, societatea cunoscând alternanța progresului cu a regresului: „Toate lucrurile din lume (...) au epoca lor, de acție și de reacție, de mișcare înainte și înapoi”¹.

Concepția despre societate a lui Kogălniceanu este organicistă (realism organic cum o numea Iorga). Trecerea de la un tip de civilizație la altul se realizează prin parcurgerea tuturor fazelor unei evoluții și nu prin salturi „... în lumea morală, ca și în lumea fizică lucrurile nu merg așa iute, fiecare generațiune are misiunea sa; fiecare nu poate pune decât o piatră la edificiul viitorului”².

Kogălniceanu aprecia că adevărata civilizație s-a realizat în timpurile moderne, iar românii nu pot evita contactul cu acest tip de civilizație: „Românii prin poziția geografică, politică, morală și etnografică, sînt datori mai mult decât oricare altă nație de a nu rămîne străină la tot ce face gloria și puterea secolului. Mici și slabi, ei nu pot fi mari și tari decât prin civilizație (subl. ns.), adică prin îmbunătățirea intelectuală și materială a țării lor”³. Este formulată, credem destul de clar, ideea sincronismului forțată însă de același realism organic, raportul dintre națiune și civilizație fiind văzut nuanțat: „Civilizația nu izgonește nici-

¹ M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. III, partea I-a, p. 351.

² *Opere*, vol. III, p. 319.

³ *Idem*, *Opere*, vol. I, p. 10.

decum ideile și năravurile naționale, ei numai le îmbunătățește spre binele nației și în particular a (1) omeniei în general”⁴. Edificarea civilizației românești se produce prin adaptarea scopurilor civilizației moderne la scopurile națiunii române, adică raționalizarea vieții sociale autohtone în consonanță cu exigențele epocii: „căci adevărata civilizație este aceea care o tragem din sinul nostru, reformînd și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirea timpului de față. Aceasta o simțese și o practică chiar națiile care se află în capul luminilor”⁵.

Înfăptuirea aspirațiilor civilizației este un imperativ al afirmării statului român, altfel nu există o cale benefică pentru evoluția către o societate modernă deoarece, subliniază Kogălniceanu” . . . Europa nu-și dă simpatiile și sprijinul decît țărilor care aspirează a-și potrivi instituțiile lumii civilizate”⁶. El concepe raportul dintre evoluția țării și cea a civilizației europene prin prisma înțelegerii exacte a conexiunii dintre cele două elemente: civilizația internă (în curs de constituire ca modernă) și civilizația europeană (ofensivă și cu tendință de universalizare dincolo de particularitățile naționale). Gînditorul român a sesizat caracterul dialectic, tensionat și contradictoriu al acestei relații de recesivitate a termenilor intern-extern.

Viziunea lui Kogălniceanu asupra civilizației este globală. Autorul *Tainelor inimii* vede în civilizație tot ceea ce poate contribui efectiv la dezvoltarea societății și la afirmarea omului. Civilizația este identică la istoricul român cu modernul. Modernizarea țării înseamnă atingerea unui nivel de civilizație.

2. Reformele — modalitate fundamentală de modernizare

Pentru Kogălniceanu calea principală de realizare a bazelor societății moderne o reprezintă reforma. Ca om de stat dar și ca om de cultură a militat consecvent pentru reformarea societății, concepută ca integrală: schimbarea tuturor structurilor societății. Viziunea lui asupra societății și, în general, asupra evoluției sociale, este sistemică, deoarece transformarea, așa cum o vede el, viza societatea în întregul ei, premisă regăsită în oricare dintre inițiativele și acțiunile sale, în cultură, în politică, în economie, comerț, agricultură sau în industrie. Reformarea societății românești trebuie să se facă în consens cu noul spirit al timpului. Gîndirea sociologică a lui Kogălniceanu derivă din concepția lui despre edificarea civilizației moderne în România: așezarea ei pe principiile eficienței, muncii, libertății, egalității într-un cadru național adecvat și ca efect al reformelor introduse pe cale legală. Kogălniceanu recunoștea că țările cunosc o revoluție, dar el accepta ca această revoluție să se realizeze de sus. La autorul „Dorințelor naționale, . . .” se îngemănează idei de sorginte liberală (revoluția de sus) cu teze ale concepției istorice (progres organic generat de introducerea de reforme).

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem*, p. 594.

Kogălniceanu confunda revoluția cu mișcările violente. Uneori masele erau considerate de el ca forță potențială de violență. Aceasta ar fi un factor de regres prin distrugerile produse societății. „Reformele blinde și graduale, îmbunătățirile serioase, răspîndirea instrucției publice, egala îndrituire a tuturor claselor națiunii, îndreptarea moravurilor în familie, întărirea, statornicirea și respectarea puterii ocîrmuitoare ca organ al legii, acestea sînt singurele elemente de regenerație pentru noi. Orice schimbare siluică, orice prefacere năprasnică nu pot să nu fie decît fatale. Cînd revoluțiile încep, civilizația încetează: războiul niciodată n-a făcut decît a mistui rodurile semămate în timpul păcii”⁷.

Pentru înfăptuirea eficace a reformelor Kogălniceanu cerea pregătirea maselor spre a le înțelege: „Țara nu este pregătită pentru reforme. Răul se simțeste, dar vindecarea puținii o cunoșc. Și cum ar fi altmînterea? Reformele nase în capul teoreticienilor; ei mai întîi le discutează și le predică, tîrziu apoi poporul le adoptează”⁸.

Aceasta este o idee pe care o vom regăsi ulterior la mulți dintre gînditorii români (Măiorescu, Eminescu, Rădulescu Motru, Iorga).

Educația pentru exigențele civilizației moderne era considerată ca o condiție sine qua non a procesului de edificare a societății moderne. Kogălniceanu sublinia în acest fel rolul jucat de oameni în impulsivarea noilor tendințe sociale și de civilizație. Esențială nu este numai conștientizarea (simțămîntul) schimbării ei și capacitatea de a o realiza prin forțe proprii și nu imitînd situații și instituții, legi din alte societăți. Modificarea structurală și funcțională a societății românești cerea oameni pe măsura, care însă trebuie formați. „O lege fundamentală a țării trebuie să fie o plantă indigenă, expresia nărevurilor și nevoițelor țării”⁹ — scria Kogălniceanu „dar pentru că leginirile țării erau rupte de trecut, reîntemeiate pe leginirile vechi, care ne-au păstrat naționalitatea, vom a ne întoarce la acele instituții a căror origină este din pămîntul nostru care în timp de cinci veacuri le-au avut și pe care numai vom a le adapta după luminile și străduințele epocii”¹⁰.

Reformarea societății însemna așadar, reînnoirea firelor dezvoltării istorice. Nu cadrul instituțional lipsea ci trebuința de schimbare insuflată poporului. Însă aceasta nu se putea face prin transformări bruște ci prin reforme graduale. Pentru Kogălniceanu nu se pune problema unui salt ci trecerea de la un tip de societate la altul, de la societatea feudală la cea modernă, trecerea realizată prin transformarea instituțiilor existente în societatea românească. Nu este în discuție un autohtonism unilateral. Cînditozul ținei seama de prefacerile cunoscut de civilizația modernă în alte zone europene, însă cerea „să ținem seama și de timp și de greutatea nedeslăpitate de o epocă de tranziție”¹¹.

La Kogălniceanu există o tactică și strategie a edificării civilizației moderne. Este tactica legitimării modernității pe temelul tranziției. A fost preocupat de crearea aceluia spirit public necesar noilor valori.

⁷ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, III, ed. cit., p. 431.

⁸ *Idem*, *Opere* III, ed. cit., p. 51.

⁹ M. Kogălniceanu, *Dorințele ...* ed. cit., p. 74--75.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Idem*, *Opere*, III, p. 320.

Apelul la tradiție era și o strategie pentru a argumenta nevoia introducerii (creării) de instituții moderne cerută de tradițiile noastre istorice.

Viziunea lui despre schimbarea socială se înscrie în concepția sa istorică. Imposibilitatea unor revoluții radicale ar fi justificată de istoria poporului român. Trăirea și simțirea istoriei reprezintă o trăsătură caracteristică a națiunilor civilizate: „Noi vedem că la dinsele istoria singură a moștenit tot interesul ce altă dată îl aveau pentru alte cunoștințe teoretice; căci tocmai ele simțese nevoia de a-și lega prezentul cu trecutul”¹². Istoria este considerată de Kogălniceanu ca una dintre cele mai complete modalități de cunoaștere, dar și ca temei al progresului. Societatea prezentă își are rădăcinile în cea trecută numai atunci când ia în seamă condițiile reale ale dezvoltării istorice, adică ia adevărul drept criteriu de apreciere a faptelor istorice: „Să ne ținem mai ales de cele trecute, ele pot să ne scape de pieire. Să ne ținem de obiceiurile strămoșești, atît cît nu sînt împotriva dreptei cugetări. Să ne ținem de limba, de istoria noastră, cum se ține un om în primejdie de a se îneca, de prăjina ce-i aruncă spre scăpare”¹³, iar în altă parte el sublinia: „istoria este măsura sau metrul prin care se poate ști dacă un popor propășește sau dacă se înapoiază”¹⁴.

Așadar, progresul social este strîns legat de cel istoric.

3. Problema țărănească

Această problemă reprezintă axul gândirii și activității lui Kogălniceanu. El abordează chestiunea țărănimii direct, ca pe una vitală pentru soluționarea tuturor celorlalte probleme ale dezvoltării țării. Deși Kogălniceanu nu a declanșat mișcarea ideologică privind emanciparea și împroprietărirea țăranilor¹⁵ el devine, mai ales după 1848, exponentul cel mai de seamă al acestei orientări. Prin modul de abordare și de soluționare a acestei complexe și foarte dificile probleme, Kogălniceanu se înscrie în galeria sociologilor români. Se poate vorbi de doctrina sa sociologică asupra problemei țărănești, doctrină care a căpătat concretețe în rapte, acestea reprezentînd fundamentul de la care au pornit apoi toate celelalte reforme agrare legiferate după 1848. Act revoluționar, împroprietărirea țăranilor înfăptuită de M. Kogălniceanu sub domnia lui Cuza a dat expresia particularităților procesului de dezvoltare modernă capitalistă a țării, deschizînd astfel cîmpul vast unui domeniu de cercetare sociologică, înainte de toate, cel al făuririi unei civilizații întemeiată pe agricultură și pe clasa cea mai numeroasă din statul român: țărănimea. Se instituia astfel un model propriu de evoluție modernă, diferit și complementar, în același timp, cu cel din Occident: modelul societății noastre create prin implicarea directă a clasei pozitive, lucrative — țărănimea. Era o poziție realistă generată de condițiile care determinau înscrierea noastră pe linia dezvoltării moderne.

¹² *Idem, Opere*, II, p. 448.

¹³ *Ibidem*, p. 404.

¹⁴ *Ibidem*, p. 394.

¹⁵ Cf. Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu, sub raportul faptei și al gândirii social-economice*, Craiova, Edit. Scrisul Românesc, 1979, p. 145.

Pentru Kogălniceanu soluția esențială a evoluției civilizației române moderne o reprezenta emanciparea și împroprietărirea țăranilor : „Îmbunătățirea situației țăranilor văd tot viitorul țării mele, văd *fundarea naționalității române* (subl. ns.). Cîtă vreme țăranii vor fi sub giug, cît ei vor fi considerați numai ca niște mașine bune de produs grâu și popușoi, pînă cînd ei nu vor fi lipiți cătră țară prin drituri și avere, pînă cînd într-un cuvînt ei nu vor fi cetățeni, noi nu avem nație!”¹⁶. Dreptul la împroprietărire este argumentat istoric. El consideră că țăranul român a fost, în timpurile de început, proprietar și că pămîntul i-a fost luat „prin silă și strîmbătate”. În acest sens vorbea Kogălniceanu de existența unui drept țărănesc deplin asupra pămîntului, conceput ca un drept de posesiune și uzufruct asupra pămîntului. În *Îmbunătățirea soartei țăranilor*, Kogălniceanu a dovedit că existau două tipuri de drept : „cel al stăpînilor și cel al locuitorilor”. „Țăranii nu sînt proletari, nu sînt salahori, nu sînt simpli chiriași pe moșiile noastre. Ei sînt uzufructuari pe anume cîtimi de pămînt hotărîte de lege și izgonindu-i în totul sau chiar în parte de pe aceste pămînturi luate de ei de sute de ani, stropite și rodite cu sudoare, ba chiar adesea cu sîngele lor, am face cea mai mare strîmbătate a secolului, o strîmbătate și mai mare decît aceea cînd populațiunea rurală s-a fost redus la robia rumâniei sau vecinătății”¹⁷.

În discursul academic din 1891 Kogălniceanu stăruia asupra dificultăților întîmpinate în adoptarea legii rurale, iar în 1889 afirma : această lege nu era doar o lege de împroprietărire, ci o lege de emancipare, de desființare a relațiilor feudale ce legau pe țăranii de moșie și pe moșie de țăranii, o lege care fonda *proprietatea mică absolută*, proprietate individuală liberă, proprietate occidentală¹⁸. Prin legea împroprietăririi din 1864, Kogălniceanu a dat un conținut concret burghez statutului constituțional, ceea ce determină pe un exeget al său să afirme : „Lumea veche sfirșea acolo de unde Kogălniceanu preconiza împroprietărirea țăranilor”¹⁹.

Cerința împroprietăririi era pusă de civilizarea națiunii române și deci ea constituia un răspuns la satisfacerea unui interes vital : „Interesul țării, pentru că proprietatea este cel mai puternic instrument de civilizație și dacă voim serios să ne civilizăm țara, trebuie să avem mulți proprietari. Numai o țară ce are mulți proprietari este tare ; căci numai acolo unde este răspîndită iubirea pămîntului este răspîndită și iubirea patriei”²⁰. Pentru aceasta cerea desființarea boierescului „ca rămășiță a robiei, ca contrariu veacului”. Boierescul se baza pe aservirea producătorului direct. Persistența șerbiei și a clăcii erau considerate piedici în calea progresului. Kogălniceanu vedea astfel, că emanciparea și împroprietărirea țăranilor nu erau simple acte umanitare, ci exprimau necesități stringente ale epocii, fără a căror rezolvare nu era posibilă evoluția țării. Însăși autonomia, de fapt independența țării, era pusă în strînsă relație cu împroprietărirea țăranilor. Problema era pusă și din alt unghi de vedere : cel al realizării prevederilor Convenției de la Paris.

¹⁶ *Opere*, III, partea I-a, p. 387—388.

¹⁷ *Idem*, *Opere*, III, Partea a II-a, p. 173.

¹⁸ Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, București, Edit. Tipografiile Unite 1926, p. 199.

¹⁹ cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu, istorie*, Iași, Edit. Junimea, p. 532.

²⁰ M. Kogălniceanu, *Dorințele ...*, p. 85.

Pentru înfăptuirea reformei agrare Kogălniceanu folosea o argumentație amplă, luând în considerare tot ceea ce putea fi util în sprijinul ideilor și acțiunilor sale, ghidat însă de ideea de bază: punerea bazelor statului român pornind de la valorile fundamentale ale civilizației moderne: egalitate, libertate, emancipare, corelația dintre dreptul la muncă și libertatea muncii. Desființarea vechilor rînduiri din agricultura românească (boierescul în primul rînd), era o cale principală de organizare a raporturilor din cel mai important sector economic al țării pe principiul raționalității sociale. Emanciparea țăranilor, semn distinctiv al modernității, era o expresie clară a stării de libertate a acestei categorii sociale. Egalitatea, valoare modernă, derivată din așezarea societății pe temeiuri raționale, trebuia realizată pentru toate clasele. Cea mai importantă și numeroasă clasă a societății românești nu putea să rămînă în afara cadrului democrație pe care-l institua noul tip de raționalizare socială. Asigurarea libertății economice pentru toate clasele sociale era deci esențială pentru afirmarea societății burgheze.

4. Cultura și critica — elemente fundamentale ale afirmării conștiinței naționale

O contribuție esențială a adus Kogălniceanu la făurirea culturii naționale moderne. El însuși scriitor, a stăruit prin tot ceea ce a făcut, pentru afirmarea valorilor culturii românești pe care o concepea ca factorul fundamental al modernizării patriei. În viziunea lui Kogălniceanu cultura reprezintă temelia și elementul de bază în constituirea statului național român modern. În stimularea aspirațiilor de dezvoltare, în formarea oamenilor pentru cerințele moderne, el acorda culturii un rol de prim rang. Culturii îi revenea misiunea de a civiliza țara. De aceea, preocuparea sa era formarea aceluși spirit public, atît de necesar în noile condiții de emancipare și democratizare a vieții sociale. Literatura ca și toate celelalte sectoare ale culturii este un element dinamizator al slujirii unor interese sociale, ca modalitate de cunoaștere și asimilare a unor dintre valorile principale ale civilizației moderne. Prin literatură, Kogălniceanu voia să prefacă năravurile, să introducă noi principii și o nouă viață în societatea românească.

Kogălniceanu a instituit principiul calității valorice în cultură. El a susținut ideea că procesul de dezvoltare modernă a țării nu înseamnă acceptarea oricărui nivel valoric al creației literare. Situarea în fază de început a edificării civilizației române moderne nu constituie un argument pentru lipsa unor criterii clare și ferme de judecată în aprecierea literaturii. Acestea sînt premisele acțiunii lui Kogălniceanu în cultură. A sesizat impactul avut de literatură asupra publicului și, pornind de aici, a imprimat un curs nou activității literare și publicistice. Tendința raționalității în cultură o vedea ca pe una esențială. Pentru că scriitorul nu este, prin ceea ce scrie, doar o persoană privată. Acesta, datorită tiparului, poate influența conștiința multor oameni și deci poate forma un anumit tip de opinie. Raportul dintre societate și literatură este analizat de Kogălniceanu prin prisma efectului ce-l are creația literară în orientarea publicului către unele dintre valorile sociale.

Critica este la Kogălniceanu o cale esențială de formare a spiritului modern. Prin ea literatul român viza schimbarea unor mentalități, comportamente și moduri de a fi. Critica nu se exercită numai asupra literaturii. Ea cuprinde întregul orizont al vieții spirituale și, drept urmare, acționează în istorie, în politică, în viața socială. „Critica noastră va fi nepărtinitoare: vom critica cartea, iar nu persoana” — iată deviza cărturarului și îndrumătorului cultural. Se degajă din opera lui Kogălniceanu ideea foarte importantă și anume, aceea a obiectivității în cultură. Dreapta judecată este norma diriguitoare a activității critice. Scopul declarat era „realizarea dorinții ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți”²¹. Realizarea scopului cerea însă o luptă permanentă împotriva acelor factori care împiedicau afirmarea unei literaturi originale: imitația, xenomania, orientarea exclusivă către culturile străine.

O cultură națională este determinată de capacitatea creatorilor autohtoni de a reflecta teme și idei originale. „Traducțiile nu fac o literatură” spune apodictic Kogălniceanu, iar critica este îndreptată spre înlăturarea unei asemenea tendințe, ce riscă să devină dominantă în cultura noastră din deceniul 5 ale secolului trecut. Prin critică se urmărește „propășirea literaturii” iar judecățile ei sînt moderate, dar întemeiate pe adevăr și „adevărul să-mi fie singurul idol”. Concluzia lui Kogălniceanu este clară, exprimată într-un stil maiorescian *avant la lettre*: „Într-o vreme cînd mania de a fi autor este obștească, cînd cei mai mulți din scriitorii noștri caută care din care să producă mai rea proză și încă și mai rea poezie, cînd vedem că mai toate publicațiile de astăzi sînt numai fleacuri, spuma altor literaturi, fără principii, fără tendință, fără vre-un plan patriotic și numai și numai ca să se înnegrească niște hîrtie cu numele autorilor sau a traducătorilor, în o asemenea vreme zic, trebuie să ne bucurăm cînd vedem că lasă la lumină și cite o scriere bine compusă. Originală, și, ce este mai mult, hărăzită istoriei, tradițiilor și locurilor noastre”²².

Critica prezidează la așezarea țării pe baze moderne. Ea este utilizată cu orice prilej cînd autorul analizează aspecte ale civilizației europene. Prin prisma aceluiași principiu al reformării fondului intern, Kogălniceanu discută cultura unora dintre țările europene. Așa de pildă, însemnările de călătorie din Spania se referă în principal la raportul dintre tradiție și nou. Spania nouă este, pentru călătorul moldovean, o țară lipsită de specific. „Espania, a căruia civilizație modernă nu este decît un ticălos mozaic de idei, obiceiuri, de legi disparate, împrumutate de la franțuzi, englezi, nemți și italieni. Espania care pentru literatura nouă se mulțumește cu traducerea romanelor franceze a lui Dumas și Su ea care a produs pre Lope de Vega, pre Calderon, pre Cervantes (. . .), ea care a produs pre Valaskez și pre Murilo”²³. Această stare este pusă pe seama inovării anarhice, fără o legătură cu trebuințele naționale. „Iată la ce duce mania noutăților cînd nu prevede, cînd nu judecă. Poporul spaniol poate forma armia cea mai bună, organizată după obiectele și trebuințele și conformitățile sale”²⁴. Prin sublinierea tendinței excesive a unor țări

²¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 223.

²² *Ibidem*, p. 289.

²³ *Idem*, *Opere*, I, p. 256.

²⁴ *Ibidem*.

către noutăți, Kogălniceanu sesiza manifestarea unui tip specific de comportament : cel neofil, și al orientării neofile. Aluzia la situația din Principate era evidentă datorită asemănărilor existente între Spania și acestea. Notele de călătorie aveau un scop bine lămurit : atragerea atenției asupra pericolelor pe care le prezintă imitația servilă a altor țări și nesocotirea tradițiilor. Dacă pentru Spania cu o cultură atât de bogată inovațiile lipsite de fundamentul intern erau un pericol, cu atât mai mult pentru țările române acesta era și mai mare și cu efecte adânci.

Asimilarea prin literatură a unora dintre virtuțile benefice ale criticii capătă expresia directă în unele dintre scrierile sale literare, cel mai semnificativ fiind fragmentul din romanul neterminat *Tainele inimii*. Cu mijloacele literaturii Kogălniceanu întreprinde o critică a modului cum se înfăptuiește civilizația modernă în Moldova și, totodată, exprimă propria concepție în legătură cu preeminența fondului intern, cu necesitatea dezvoltării pornind de la ceea ce este specific culturii românești.

M. Kogălniceanu militează pentru preluarea din civilizația modernă numai a ceea ce este cu adevărat util și stimulator în dezvoltarea principatelor române : „Știu că europenii au multe lucruri bune : știu asemenea că românii nu sînt desăvîrșiți și că, prin urmare, ei au toată dreptatea de a se împrumuta la cei dintâi ; dar socot că le-am putea lua altceva, decît straiiele, butcele și luxul desfrînat, care vă pregătește un viitor de ticăloși”²⁵. Este sesizabilă asemănarea cu stilul eminescian și cu fondul de gândire eminesciană cu privire la edificarea civilizației române moderne.

Gînditorul cerea să fie preluate din civilizația altor țări numai elementele pozitive, adică productive, generatoare de progres real și nu pe acelea care consumau venitul țării și epuizau energia maselor datorită activităților „civilizatorii” incapabile să determine schimbări profunde în societatea românească în consens cu aspirațiile poporului. În acest fel, Kogălniceanu realiza o ierarhie a priorităților civilizatorii și astfel exprima o strategie a modernizării care include contactul cu Europa : „în secolul al XIX-lea nu este iertat unei nații de a se include înaintea înmîririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini. Propășirea este mai puternică decît prejudecățile popoarelor”²⁶. Racordat la ceea ce se petrece în planul schimbării sociale la nivel european, Kogălniceanu insista pe ideea unei juste măsuri în acțiunea de modernizare. Acest proces nu conduce la diminuarea rolului factorului național ci la afirmarea și întărirea lui. De aceea respingea mania imitației : „Noi, în pretenția de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pămîntesc și nu am păstrat decît abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înțelese și mincinoase civilizații. Așa, predicînd ura a tot ce este pămîntesc, am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau, spre a vorbi după stîlul vechi, slova, iar nu dăbul. Prin aceasta am rapt cu trecutul nostru și n-avem nimic pregătît pentru viitor, decît corupția năravurilor”²⁷.

Dezvoltarea țării o concepea în temelul raționalității istorice. Noua organizare a țării nu este una edificată în sensul instituirii unei societăți

²⁵ *Ibidem*, p. 99.

²⁶ *Ibidem*, p. 100.

²⁷ *Ibidem*, p. 100.

cu totul inedite ci în ideea orientării societății românești către alte scopuri. Să nu renunțăm la „toate acele instituții vechi, care făcuseră puterea strămoșilor noștri” ci să fie înlăturați factorii care au falsificat spiritul lor (în primul rând „abuzurile”) aducându-le la adevărata lor direcție originară și punindu-le în acord cu cerințele epocii. Edificarea noii civilizații înseamnă deci o operațiune de curățenie, de distrugere a stratului fals depus asupra fondului real. Așa cum spune Kogălniceanu, să renunțăm la coaja sub care ființează germenii dezvoltării.

Marele gânditor și om politic nu întreprindea doar o critică negativă asupra realității social-culturale din timpul său. Critica viza legitimarea unui nou mod de dezvoltare pornit din ceea ce este în cadrul național. Regăsim exprimată cu claritate la Kogălniceanu ideea că modernizarea constituie punerea de acord a fondului național cu exigențele timpului și niciodată transplantul de instituții și moravuri străine: „am adus în țara noastră plante străine, nepotrivite cu clima și pământul nostru, și care nu ne vor da niciodată roduri coapte în loc de a ne mărgini a curăți și a vultui plantele înrădăcinate de sute de ani în țara noastră. Așa am schimbat abuzurile pămîntești cu abuzurile străine: dintr-o țară patriarhală ne-am făcut țară feudală”²⁸. În loc de a conduce la progres, evoluția societății din țările române, orientată către preluarea civilizației europene, a sârșit prin a ne transforma într-un tip de societate caducă. Kogălniceanu prefigurează astfel unele dintre elementele esențiale ale teoriei formelor fără fond. Dezvoltarea bazată pe copierea mecanică a ideilor civilizației moderne, conduce la o dezvoltare în contratimp, la preluarea formelor specifice ale civilizației: „Am luat luxul, corupția și formele exterioare a Europei dar nu și ideile de dreptate și deopotrivă îndrituire, bunăstare materială și descoperirile geniului, care astăzi fac față secolului”²⁹.

Așa cum va proceda Majorescu în deceniul șapte al secolului trecut, Kogălniceanu insistă pe necesitatea întrebuirii raionale și cu mare grijă a forțelor națiunii. De aceea, cerea ca „Politica noastră nu să fie în chestiile din afară; adevărata noastră politică este cu totul dinlăuntru:”³⁰ Kogălniceanu formulează în 1850, deci la doi ani după anul revoluționar 1848, un principiu de acțiune, aducând astfel o clarificare necesară la problematica civilizației moderne într-un cadru național. Pe de altă parte, Kogălniceanu extinde conceptul de civilizație modernă. El nu o reduce doar la civilizația occidentală. Să reținem că la Kogălniceanu nu întărim conceptul de civilizație occidentală ci numai pe cel de civilizație europeană, aceasta permițându-i să includă toate elementele caracteristice dezvoltării moderne. Deși nu face delimitări între civilizația europeană și cea occidentală, Kogălniceanu lasă a se înțelege existența unei diferențe între ele. Occidentului i se recunoaște o dezvoltare mai accelerată și calitatea de catalizator în stimularea evoluției către civilizația modernă. Civilizația europeană constituie un ideal de atins și un factor stimulator, un spirit nou, în timp ce civilizația occidentală era ofensivă, cu tentă puternică către universalizare, din nevoia extensiei capitalismului. Civilizația europeană se identifică cu schimbarea, transformarea, cu noul, cu acțiunea

²⁸ *Ibidem*, p. 101.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

socială, deci era mai mult o doctrină a modernizării și o justificare a spiritului timpului. Civilizația occidentală se identifică cu capitalismul, cu valorile eficienței activității obținută prin orice mijloc.

Din scrierile lui Kogălniceanu se poate desprinde o concepție asupra civilizației europene (o civilizație a umanității), benefică pentru evoluția tuturor țărilor în contrast cu civilizația occidentală (spoliatoare) și cu efecte negative pentru țările care încearcă transferul valorilor și instituțiilor lor, care exprimau aspirații și interese specifice.

Civilizația europeană se axează pe idei, teze și valori generale despre umanitate, iar cea occidentală se concentrează pe particularitățile naționale prezentate însă ca universale. De aceea Kogălniceanu accentuează ideea fundamentală în concepția sa: „popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decât prin cultivarea și dezvoltarea facultăților naționale și posesia bunurilor materiale”³¹. El a sesizat dialectica dezvoltării moderne; împletire a naționalului cu direcțiile generale ale civilizației moderne. Pe temeiul acestei dialectici Kogălniceanu argumenta oportunitatea creării, în societatea românească, a instituțiilor care să faciliteze un trai civilizat pentru clasele de jos, înlăturarea ignoranței și să îmbunătățească „soarta morală a oamenilor și prin urmare a le pregăti o adevărată civilizație”³².

Concluzia principală degajată din investigarea tezelor sociologice ale lui Kogălniceanu este aceea că gânditorul român a conceput evoluția societății ca proces ce cunoaște mai multe faze ce se succed diferit, în raport cu condițiile concrete de dezvoltare ale fiecărei națiuni. Kogălniceanu a elaborat o teorie multievoluționară structurată ca un sistem de interraporturi între social, național, istoric și civilizația derivată din o perspectivă profund democratică. De aici decurge alternanța adevărării teoriei la praxis cu orientarea acțiunii practice în raport de teorie. Edificarea civilizației moderne într-un cadru național se realizează ca expresie a raționalității social-istorice. În acest sens Kogălniceanu a militat pentru întemeierea statului național, principalul instrument de creare a civilizației moderne, care în esență este civilizație generată de aspirațiile și trebuințele națiunii. Crearea cadrului instituțional a fost una din acțiunile de căpătii ale omului politic și de stat, deoarece prin instituții se puteau realiza cerințele noului tip de civilizație. În totul, concepția sociologică a lui Kogălniceanu se constituie ca o teorie a edificării civilizației moderne într-un cadru național concret, deschizând calea unor dezbateri teoretice, politice, ideologice, economice, culturale, ai căror protagoniști vor fi personalități remarcabile ale spiritualității românești.

iulie 1991

Articol elaborat în anul 1987

CONSTANTIN SCHIFIRNET

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*